

БУРЯК П. Ю.

д. е. н., професор
Львівська державна фінансова академія

КУЛИНИЧ Х. В.

аспірант
Львівська державна фінансова академія

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТА СУТНІСТЬ ПОДАТКОВОГО НАВАНТАЖЕННЯ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Метою статті є дослідження історичного аспекту та теоретичний аналіз поняття «податкове навантаження». У статті досліджено сутність податкового тягаря як економічної категорії, розглянуто кількісну та якісну характеристики. Розкрито ефекти впливу податків для фізичних та юридичних осіб, економіки й суспільства в цілому. Доведено необхідність розглядати податкове навантаження підприємства, оскільки податки, які накладаються на суб'єкта господарювання, впливають на сприятливість інвестиційного клімату, розвиток національного виробництва та суспільний добробут держави. Теоретичний аналіз проведено в межах теорії оптимального оподаткування. Обґрунтовано власне бачення поняття «податкове навантаження» на основі систематизації існуючих наукових поглядів іноземних та вітчизняних авторів щодо даної проблематики.

Ключові слова: ефект впливу, податкове навантаження, перекладання податків, соціально-економічний розвиток.

БУРЯК П. Ю.

д. э. н., профессор
Львовская государственная финансовая академия

КУЛИНИЧ Х. В.

аспірант
Львовская государственная финансовая академия

ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ И СУЩНОСТЬ НАЛОГОВОЙ НАГРУЗКИ КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ

Целью статьи является исследование исторического аспекта и теоретический анализ понятия «налоговая нагрузка». В статье исследована сущность налоговой нагрузки как экономической категории, рассмотрены количественная и качественная характеристики. Раскрыты эффекты влияния налогов для физических и юридических лиц, экономики и общества в целом. Доказана необходимость рассматривать налоговую нагрузку предприятия, поскольку налоги, которые накладываются на субъекта хозяйствования, влияют на благоприятность инвестиционного климата, развитие национального производства и общественное благосостояние государства. Теоретический анализ проведен в рамках теории оптимального налогообложения. Обоснованно собственное видение понятия «налоговая нагрузка» на основе систематизации существующих научных взглядов иностранных и отечественных авторов по данной проблематике.

Ключевые слова: эффект воздействия, налоговая нагрузка, переложение налогов, социально-экономическое развитие.

BURJAK Y. P.

doctor of economic sciences, professor
Lviv State Financial Academy

KULYNYCH K. V.

postgraduate student
Lviv State Financial Academy

HISTORICAL ASPECT AND THE NATURE OF TAX BURDEN AS AN ECONOMIC CATEGORY

This article investigates the historical aspect and theoretical analysis of the «tax burden» definition. The article elucidates the nature of the tax burden as an economic category, including its qualitative and quantitative

characteristics. It reveals the effects of tax influence for individuals and legal entities, for the economics and whole society. The own vision of the concept «tax burden» is proved. The necessity to review enterprise tax burden is proved, because taxes that are put on the economic operator, influence profitability of investment climate, development of national output and government commonwealth. The theoretical analysis is carried out within the frame of effective taxation theory. Own vision of «tax burden» definition is grounded on the basis of an arrangement of existing scientific views of foreign and local authors on the given problematic.

Keywords: incidence, tax burden, tax shifting, socioeconomic development.

Kh_kulynych@ukr.net

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Податкам належить основна роль у наповненні бюджету та у соціально-економічному розвитку держави загалом. В умовах нестабільного, неефективного та адміністративно-складного податкового середовища зростає тінізація економіки, відтік національних капіталів за кордон, знижується ділова активності суб'єктів господарювання та розвиток національної економіки в цілому, погіршується інвестиційний клімат та добробут громадян. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває теоретичне дослідження податкового тягаря, оскільки воно є підґрунтям для подальшого аналізу та оцінки податкової системи.

Податкове навантаження – це одне з основних понять податкової термінології, воно дає уявлення про граничні межі оподаткування в економіці держави. Результати аналізу є важливим кроком до усунення негативних наслідків дії податків та створення ефективної податкової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми. Дослідження виникнення поняття «податкове навантаження» відображене в роботах вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких варто виділити В. П. Вишневецького [1], С. М. Корнієнка [2], А. Лаффера, І. Х. Озерова, Ю. В. Пануру [3], У. Петті, А. Пігу, А. Сміта, М. М. Теліщука [4] та ін. Визначення сутності та величини податкового тиску в межах теорії оптимального оподаткування було здійснено вченими: А. Гарбергером, О. В. Гурнаком [5], П. Самуельсоном, Дж. Стігліцом [6] та іншими.

Важливий внесок у вивчення сутності податкового навантаження як економічної категорії зробили вітчизняні вчені: В. Л. Андрущенко [7], О. С. Башуцька [8], О. В. Годованець [9], Ю. М. Кушнірчук [10], А. М. Соколовська [11], Н. М. Троц [12], Н. В. Ярова [13].

Дискусійний аспект проблеми щодо розкриття сутності поняття «податкове навантаження» вимагає впорядкування та узагальнення накопичених результатів наукових здобутків, а також подальшого дослідження даної проблематики.

Цілі статті. Головними цілями статті є дослідження історичного аспекту податкового тягаря, систематизація існуючих наукових поглядів щодо сутності поняття «податкове навантаження» як економічної категорії та обґрунтування власного бачення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження поняття «податкове навантаження» розпочалось одразу після появи податків, однак в економічній літературі не існує однозначного трактування даного поняття. Дослідження науково-методичних джерел з питань оподаткування показало, що його часто ототожнюють з поняттями «податковий тягар», «податковий прес», «податковий тиск», «рівень податків», «рівень оподаткування».

І в Україні, і в Росії в офіційних документах, як правило, вживається термін «податкове навантаження» («налоговая нагрузка»). Натомість у західній фінансовій науці та в офіційних виданнях міжнародних організацій частіше зустрічається поняття «податковий тягар (тиск, прес)» [11, с. 4]. Зазначені та ряд інших аргументів, наведених у працях А. М. Соколовської, доводять, що ці поняття є синонімами і немає сенсу їх розрізняти.

Проте поняття «рівень податків (оподаткування)» уміщує як величину податкового тягаря і його розподіл у суспільстві, так і перекладання податків та сукупність ефектів, ними породжуваних [12, с. 335]. Згідно з тлумачним словником: «рівень – це ступінь якості,

величина і т. ін., досягнуті у чому-небудь» [14, с.1032], а «навантаження – це сукупність чинників, що діють на який-небудь об'єкт (систему)» [14, 551]. Таким чином, поняття «рівень податків (оподаткування)» більш загальне, воно не дає коректного бачення дії податків на економіку чи на окрему групу платників податків, і тому його не можна ототожнювати з поняттям «податкове навантаження (тягар)».

Праці класиків стали основою теорії оподаткування, фундаментом для зародження поняття «податкове навантаження» як економічної категорії.

На думку У. Петті, податкове навантаження – це загальна сума коштів, яку необхідно мобілізувати до державної казни у вигляді податків [4, с. 116].

А. Сміт термін «податкове навантаження» розглядав як частку конкретного податку та загальної суми усіх податків у доходах платників. Саме А. Сміт вперше відокремлює проблему пошуку оптимального варіанта оподаткування [2].

Аналіз наукових здобутків та напрацювань класиків показав, що вони досліджували податкове навантаження як окрему категорію, відірвану від економіки. Тобто трактували податковий тягар як кількісну категорію.

Отже, прихильники цього підходу розглядають податкове навантаження як відносний показник, що характеризує частку податків і зборів, які платник податків зобов'язаний сплатити у бюджет [15, с. 155].

В «Оксфордському тлумачному словнику» «податковий тягар (tax burden)» розглядається як сума податку, сплаченого фізичною особою або організацією. У даному визначенні наголошується також на тому, що податковий тягар, внаслідок можливості перекладання податків, може не збігатися з номінальною сумою сплачених податків [16, с. 414].

На нашу думку, даний підхід не розкриває усю суть і складність поняття «податкове навантаження», оскільки необхідно звертати увагу не тільки на кількісне вимірювання, а й на особливості впливу податків на добробут їх платників та економіку держави в цілому.

Підвищення уваги до проблеми податкового навантаження у ХХ ст. було зумовлено різким збільшенням рівня оподаткування після Першої світової війни. Основний акцент у питаннях податкового навантаження було здійснено за наслідками оподаткування, виміром рівня його тягаря та характером впливу на господарство країни чи окремі економічні суб'єкти [3, с. 43].

Годованець О., Кушнірчук Ю. М., Левченко Н. М., Соколовська А. М., Шевченко Н. М. розкривають сутність податкового навантаження як якісної характеристики.

О. Годованець «Податкове навантаження» розглядає як узагальнену характеристику діяльності податкової системи держави, яка показує, як податки впливають на фінансовий стан платників податків або на народне господарство в цілому [9, с. 75].

Близьким за змістом є визначення податкового тягаря Кушнірчука Ю. М. як важливого фіскального показника, що характеризує сукупний вплив податків на економіку країни загалом чи на окремих суб'єктів господарювання, тобто фактично є показником ефективності бюджетно-податкової політики [10, с. 163].

Дещо ширше визначення надає Левченко Н. М. Податкове навантаження, за його словами, фактично є показником ефективності податкової політики, який впливає на наповнення державних доходів, рівень податкових надходжень у структурі ВВП і відповідно частку ВВП на душу населення [17, с. 271].

Найбільш повно у даному аспекті розглядає податкове навантаження професор Соколовська А. М. Вона визначає податкове навантаження як ефекти впливу податків на економіку в цілому та на окремих їх платників, пов'язані з економічними обмеженнями, що виникають у результаті сплати податків і відволікання коштів від інших можливих напрямів їх використання [11, с. 5].

Джуринська О. С. зауважила, що у зарубіжній літературі з економіки оподаткування частіше трапляються терміни tax incidence – ефект, породжений оподаткуванням, або перекладання податкового тягаря, а також fiscal pressure – фіскальний тиск, який є

змістовнішою категорією, ніж податковий тягар [18]. Отже, зарубіжні науковці розглядають податкове навантаження в контексті наслідків дії податків.

Таким чином, автори другого підходу дають більш глибоке значення цієї економічної категорії та оцінюють вплив оподаткування в цілому на економіку, а також на її галузі й окремі економічні суб'єкти [11, с. 5].

У «Сучасному економічному словнику» наголошується, що «податковий тягар – 1) міра, ступінь, рівень економічних обмежень, створюваних відрахуванням коштів на сплату податків, відволіканням їх від інших можливих напрямів використання; 2) в широкому розумінні слова це тягар, який накладається будь-яким платежем [19, с. 206].

Ярова Н. В. підкреслює, що такі підходи до визначення податкового навантаження не повністю розкривають його сутність. Під поняттям «податкове навантаження» вона розуміє показник, що найбільшою мірою характеризує взаємодію фіскальної та регулюючої функцій податків, а також ступінь централізації та усупільнення ВВП і його складових, який, з одного боку, несе на собі відбиток суб'єктивних дій уряду, а з другого – відображає об'єктивні ринкові закономірності, особливості економічної моделі та досягнутий рівень соціально-економічного розвитку країни [13, с. 6-7].

На основі проведеного дослідження запропоновано авторське розуміння податкового навантаження як фіскального показника, що характеризує вплив податків на соціально-економічний розвиток держави чи на окремих суб'єктів господарювання у результаті взаємодії податкової системи та людини.

Для розкриття повної якісної категорії податкового навантаження досліджено ефекти впливу податків для фізичних та юридичних осіб, економіки (суспільства) в цілому.

Ефекти оподаткування для фізичних осіб є предметом детального аналізу теорії оподаткування в економіці добробуту. Згідно з цією теорією, наслідком сплати податку індивідом є погіршення його добробуту. Таке погіршення, у свою чергу, викликане двома ефектами – доходу й заміщення [11, с. 6]. Слід зазначити, що погіршення добробуту, зумовленого оподаткуванням, розглядають не як явні втрати, а втрати, пов'язані зі зміною комбінації споживчих благ після сплати податків.

Ефект доходу полягає у тому, що внаслідок оподаткування зменшуються реальні доходи індивіда, втрачається певна частина його добробуту, але його економічні рішення залишаються незмінними. Ефект заміщення обумовлюється тим, що оподаткування доходів індивіда призводить до змін відносних цін різноманітних споживаних ним товарів, що призводить до зміни його економічних рішень. Наявність ефекту заміщення призводить до додаткової, не обумовленої зменшенням його доходу, втрати добробуту індивіда, яка в теорії оптимального оподаткування одержала назву надлишкового податкового тягара. [5, с. 29].

Збільшуючи оподаткування товарів, рівень їх споживання знижується. Надлишковий податковий тягар на товарному ринку існує реально, так як індивід змушений відмовлятися від споживання бажаних благ.

Аналіз зв'язку між оподаткуванням доходу і стимулами до праці базуються лише на теоретичному аналізі. Слід враховувати, що дослідження відбуваються в ідеальному світі, а отже не можна достовірно передбачити, як ефекти від зміни ставки податку вплинуть на загальну пропозицію праці. В реальному світі стимули до праці можуть також залежати від конкуренції в колективі, рівня продуктивності праці тощо.

Проблема надлишкового податкового тягара за прибуткового оподаткування набуває певної специфіки, оскільки одержання доходу від трудової діяльності (споживання благ) і «вільний час» є благами-субститутами [20, с. 253].

Наслідком збільшення оподаткування доходу буде зменшення обсягу роботи людей, продуктивності праці за одиницю часу, скорочення робочих годин. Так, при оподаткуванні персональних доходів для індивіда збільшується корисність дозвілля, втрачається стимул до праці, і відповідно збільшується бажання відпочивати. Дозвілля – це не тільки вільний час, що відводиться для розваг, це й перерви протягом робочого дня, пасивне та невідповідальне ставлення до своїх обов'язків.

Збільшення зарплатні має подвійний ефект. Ефект доходу стимулює індивідів працювати менше, отримуючи певну частину прибутків у вигляді дозвілля; ефект заміщення спонукає індивідів працювати більше. Той факт, що у міру збільшення зарплатні зменшується кількість робочих годин, означає, що ефект доходу домінував над ефектом заміщення [6, с. 546].

Отже, зміна оподаткування доходу впливає на ринок праці. Задля зменшення безробіття, підвищення стимулів до високопродуктивної праці необхідна ефективна податкова політика.

Результати дослідження теорії оподаткування в економіці добробуту показали, що надлишкове податкове навантаження виникає не тільки при введенні непрямих податків, а й при оподаткуванні доходів.

В економічній теорії широкого вжитку набув показник податкового тягара на підприємство (юридичну особу). Доцільність його застосування полягає в тому, що підприємство являє собою окремий суб'єкт господарювання, який, з юридичної точки зору, відрізняється від фізичних осіб, що володіють ним. Знеособлені податки, які платить до бюджету підприємство, не можна порівнювати з податками на окрему особу, адже перші реально впливають на підприємство як окремий суб'єкт господарської діяльності, зменшуючи його оборотні кошти і обмежуючи можливості інвестування нерозподіленого прибутку в розвиток виробництва, підвищення заробітної плати працівникам тощо [1, с. 137].

Податкове навантаження можна оцінювати відносно його впливу на потенціал розвитку економічного суб'єкта. Від результатів виробничо-фінансової діяльності залежить прибуток самого економічного суб'єкта, а також і розмір податкових відрахувань. Якщо зі зростанням масштабів виробництва сума податкових відрахувань росте швидше ніж економічна ефективність, то існує межа, при якій стає не вигідним подальше нарощення обсягів виробництва [8, с. 253].

Результатом надлишкового податкового тягара на підприємства є зниження ділової активності, розширення тіньового сектора економіки, а також породження ефекту перекладання податків на споживачів (фізичних осіб). Так, фактично збільшуються обсяги стягнення податків з фізичних осіб, а не з тих платників, на який він покладений відповідно до податкового законодавства. Наприклад, податок на додану вартість формально сплачують виробничі підприємства, а фактично – покупці оподаткованого товару.

Питання щодо дослідження податкового тягара на юридичну особу досить дискусійне. На думку частини вчених, проводити теоретичні дослідження податкового тягара на підприємство не коректно у зв'язку з існуванням ефекту перекладання податків. На нашу ж думку, аналіз показника податкового навантаження на підприємства займає важливе місце у соціально-економічному розвитку держави. Надлишковий податковий тягар не дає підприємствам можливості прогресивно функціонувати, реалізовувати нові проекти, розширювати свої доходи, а відповідно і доходи державного бюджету.

В економічній літературі та публікаціях з питань державних фінансів термін «податковий тягар», крім фізичних та юридичних осіб, застосовується до економіки (суспільства) в цілому. Ефект впливу податків на економіку становлять предмет знання, яке дістало у фінансовій науці назву «економіка оподаткування (economics of taxation)» [7, с. 56].

Відповідно до теорії оптимального оподаткування, сплачуючи податки, зменшуються індивідуальні доходи, індивід не в змозі купити набір бажаних благ, тобто змінюється структура споживання. У зв'язку з цим зменшуються і затрачені ресурси на виробництво даних благ. Виробник змушений зменшити обсяги їх виробництва так, що воно падає нижче оптимального рівня. Водночас одержані від сплати податків кошти переміщуються до сектора загального державного управління і використовуються для фінансування суспільних благ. При неефективному та нераціональному використанні державою податкових доходів породжується надлишковий податковий тягар на економіку.

Надлишковий податковий тягар на економіку – це втрати економічної ефективності, спричинені падінням виробництва і споживання оподаткованих товарів нижче оптимального

рівня, а також зменшенням ресурсів, що спрямовуються на виробництво приватних благ, внаслідок їх перерозподілу на користь виробництва суспільних благ [21, с. 209].

Аналізувати втрати економічної ефективності в умовах суспільного добробуту необхідно з урахуванням принципів ефективності й справедливості. Як стверджував Дж. Стігліц, якби суспільство, формуючи свою податкову систему, керувалося лише принципом ефективності, то воно мало б запровадити податки з найбільш широкою базою оподаткування і єдиною ставкою, тобто єдиний пропорційний прибутковий податок. Принцип справедливості вимагає запровадження прогресивного прибуткового оподаткування [22]. Оптимальна податкова структура максимізує суспільний добробут, за якого вибір з-поміж справедливості та ефективності найкраще відображає ставлення суспільства до таких взаємоконкурентних цілей [6, с.571]. Таким чином, отримані і втрачені вигоди внаслідок оподаткування економіки слід розглядати у єдності даних принципів. Вибір між паушальним та прогресивним податком характеризує ефективність податкової системи.

З погляду теорії утилітаризму добробут суспільства — це сума добробутів індивідів. Між добробутом двох індивідів існує однозначна залежність, за якою будь-яка зміна в добробуті одного зумовлює рівну протилежну зміну в добробуті іншого [23, с. 89]. Отже, якщо втрата корисності однієї особи перевищить зростання корисності для другої, то це спричинить податковий тягар на суспільство.

На відміну від утилітаризму теорія Неша надає значення початковому розподілу добробутів індивідів. При досягненні даного рівня суспільного добробуту значення має відносний добробут кожного індивіда чи сім'ї. Тобто при розрахунку суспільного добробуту еквівалентна цінність добробуту менш забезпечених осіб чи сімей відносно добробуту більш забезпечених зростає по мірі віддалення від рівності.

Теорія соціальної справедливості Ролза ще більшого значення надає початковому розподілу доходів. За цією теорією добробут суспільства представляє саме той індивід, що має найменший рівень доходу. Це означає, що таке зростання добробуту більш забезпеченого індивіда чи сім'ї не може компенсувати зниження добробуту найменш забезпеченого у досягненні будь-якого конкретного рівня суспільного добробуту. Оскільки суспільний добробут не може зрости, поки не підвищиться добробут найменш забезпеченого члена суспільства, теорію Ролза називають максимізованою теорією справедливого розподілу [23, с. 90].

Отже, розглянуті вище теорії доводять, що поняття «податковий тягар на економіку (суспільство)» є узагальненим теоретичним описом впливу податків на економіку, розвиток виробництва і споживання благ в контексті принципів справедливості та ефективності.

Висновки. Здійснене дослідження показує наскільки багатогранне поняття «податкове навантаження». Воно є узагальненим показником впливу як на окремого індивіда, так і на соціально-економічний розвиток всієї держави.

Починаючи від класиків економічної теорії і до сьогодення вченими активно вивчається дана проблема з метою створення ефективної та конкурентоспроможної податкової системи. Аналіз різних точок зору щодо сутності поняття «податкове навантаження» показав, що воно швидше якісна ніж кількісна характеристика, оскільки показує ефект впливу податків на рівні економіки загалом, груп економічних агентів та окремих платників податків. Його застосовують підприємства при ухваленні стратегічних рішень у сфері податкової політики, а відповідні державні органи — при удосконаленні податкової системи.

Тому одним з нагальних питань соціально-економічного розвитку України є оптимізація податкового навантаження. Одержані результати сприяють більш глибокому розумінню такого складного феномену, як податкове навантаження.

Список використаних джерел

1. Податкова політика: теорія, методологія, інструментарій / [Іванов Ю.Б., Майбуrows

- І.А., Агарков Г.О., Вишневецький В.П.]. – ВД «ІНЖЕК», 2008. – С. 131–158.
2. Корнієнко С.М. Історичний аспект дослідження податкового навантаження [Електронний ресурс] / Корнієнко С.М. // Матер. конф «Эффективные инструменты современных наук». – Польща : Вид-во Освіта і наука ТОВ, 2011. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/11_EISN_2011/Economics/7_85148.doc.htm.
  3. Панура Ю.В. Інноваційні підходи до оцінювання податкового навантаження в умовах економічної нестабільності / Ю.В. Панура // Проблеми науки. – К. : ЦНТЕІ, ЦДПН ім. Г.М. Доброва НАНУ, 2012. – № 11. – С. 42–47.
  4. Телішук М. До питання податкового навантаження на економіку / М. Телішук // Наука молода. – 2008. – № 9. – С. 116–120.
  5. Гурнак О.В. Теорія оптимального оподаткування: здобутки і обмеження / О.В. Гурнак // Вісник Хмельницького національного університету – 2011. – № 6. Т. 1. – С. 28–31.
  6. Стігліц Д. Економіка державного сектора / Стігліц Д. ; [пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський]. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
  7. Андрущенко В.Л. Податкові системи зарубіжних країн / В.Л. Андрущенко, О.Д. Данілов. – К. : Комп'ютерпрес, 2004. – 240 с.
  8. Башуцька О.С. Теоретичні передумови і принципи побудови моделі впливу податкового навантаження на економічний розвиток суб'єктів оподаткування / О.С. Башуцька // Інноваційна економіка. – 2013. – № 4. Вип. 42. – С. 252–255.
  9. Годованець О. Податкове навантаження : важливий чинник соціально-економічної стратегії держави / Олександр Годованець, Тарас Маршалок // Економічний аналіз : зб. наук. праць каф. екон. аналізу Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2008. – Вип. 3. – С. 85–89.
  10. Кушнірчук Ю.М. Оптимізація рівня фіскального навантаження з метою економічного забезпечення держави [Електронний ресурс] / Ю.М. Кушнірчук // Науковий вісник НЛТУ Україна. – 2010. – С. 161–169. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/20_11/161_Kusz.pdf.
  11. Соколовська А.М. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки / А.М. Соколовська // Економіка України. – 2006. – № 7. – С. 4–12.
  12. Троц Н. Методичні підходи до формування податкового навантаження в Україні / Н. Троц // Економічний аналіз. – 2011. – Випуск 8 (Ч. 1). – С. 334–338.
  13. Ярова Н.В. Податкове навантаження та його оцінка розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Ярова Наталя Володимирівна ; Інститут економіки та прогнозування національної академії наук України. – К., 2010. – 21 с.
  14. Великий тлумачний словник української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.
  15. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування : монографія / за заг. ред. Ю.В. Іванова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 448 с.
  16. Финансы // Оксфордский толковый словарь. Англо-русский. – М. : Весь Мир, 1997. – 496 с.
  17. Шевченко Н.М. Систематизація методик оцінки податкового навантаження на суб'єктів господарювання / Н.М. Шевченко // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 6. – С. 270–275.
  18. Джурина О. С. Податкове навантаження: сутність та напрями зміщення [Електронний ресурс] / Олена Сергіївна Джурина // Матер. конф. «Науковий простір Європи». – Польща : Вид-во Освіта і наука ТОВ, 2014. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/11_NPE_2014/Economics/3_166397.doc.htm
  19. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – [2-е изд., исправ.]. – М. : Инфра, 1999. – 478 с.
  20. Планкерт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки : підручник / Ш. Планкерт ; [пер. з нім.]. – К. : Либідь, 2000. – 654 с.

21. Макконнелл К.Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика : в 2 т. Т. 2 / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М. : «Республика», 1992. – 400 с.

22. Губанова Л.І. Трансформація поглядів на теорію прибуткового оподаткування [Електронний ресурс] / Л.І. Губанова, К.В. Пригоцька // Наукові конференції. – Режим доступу : <http://intkonf.org/ken-gubanova-l-i-prigotska-kv-transformatsiya-poglyadiv-na-teoriyu-pributkovogo-opodatkuвання/>

23. Куценко Т.Ф. Бюджетно-податкова політика : навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Т.Ф. Куценко. – К. : КНЕУ, 2002. – 256 с.
